

“คลองดำเนินสะดวก” มรดกทางปัญญาคุณูปการ ที่ทรงคุณค่าอย่างยิ่งยืนต่อสังคมไทย ของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)

■ มงคล วานิช

คล่องเป็นเสมือนหนึ่งเส้นเลือดสำคัญในการดำรงชีวิตของคนไทยมาตั้งแต่อดีตกาลที่เชื่อมต่อจากแม่น้ำหรือลุ่มน้ำต่าง ๆ ที่จะต้องอาศัยเป็นเส้นทางคมนาคม อีกทั้งยังใช้เป็นระบบการส่งน้ำสู่การประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรมพร้อมทั้งนำผลผลิตออกมาจำหน่าย เพื่อการดำรงชีวิตตลอดจนการเสริมสร้างความมั่นคงในการศึกษาสังคมตลอดมา

พ.ศ. ๒๔๐๕ คลองภาษีเจริญเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่สำคัญเชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำท่าจีน ในแผ่นดินสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระภาษีสมบัติบริบูรณ์เป็นแม่กองในการดำเนินการขุดและพระราชทานนามว่า “คลองภาษีเจริญ” เริ่มจากคลองบางกอกใหญ่ใกล้วัดปากน้ำ แขวงกรุงเทพมหานครไปจนถึงบ้านดอนไก่อติ แขวงเมืองสมุทรสาคร ระยะทาง ๕๐๐ เส้น กว้าง ๗ วา ลึก ๕ ศอก เกิดประโยชน์เป็นอย่างมาก ต่อมาอีก ๔ ปี (พ.ศ. ๒๔๐๙) ด้วยสายพระเนตรที่ยาวไกลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ในครั้งดำรงตำแหน่งพระสมุหกลาโหม เป็นแม่กองในการดำเนินการขุดคลองสำคัญเชื่อมต่อจากแม่น้ำท่าจีนแขวงสมุทรสาครไปสู่แม่น้ำแม่กลองแขวงราชบุรี ที่จะเชื่อมต่อพื้นที่ไปยังสมุทรสงครามหรือที่รู้จักกันดีในอดีตว่าพื้นที่อันอุดมสมบูรณ์ของรอยต่อระหว่างราชบุรีและสมุทรสงครามนี้เรียกขานว่า “บางช้างสวนนอก” เชื่อมต่อจาก “บางกอกสวนใน” อย่างเสร็จสมบูรณ์

คลองที่ขุดดังกล่าวนี้ เป็นหลักฐานที่สะท้อนถึงมรดกทางปัญญาที่สำคัญของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ผู้รับหน้าที่เป็นแม่กองในการดำเนินการในยุคสมัย ๑๕๐ ปีมาแล้ว ยังไม่มีเครื่องจักรหรือเทคโนโลยีใด ๆ มาดำเนินการ ต้องใช้กลยุทธ์หลายอย่างมาประกอบกัน ด้วยความสามารถของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ โดยใช้กำลังคนจากหลายภาคส่วนมาสนธิกำลังกัน เช่น ไพร่พลบริวารและการจ้างแรงงานของชาวจีน ชนชาติอื่น เช่น มอญ ลาว เป็นต้น มีแผนการขุดเป็นช่วง ๆ แล้วปล่อยน้ำเข้ามาแช่ดิน ช่วงที่ยังไม่ขุดก็จะพังลงมาเชื่อมต่อตลอดระยะทางที่ขุดเป็นคลองได้สำเร็จใช้เวลาประมาณ ๒ ปีอย่างสมบูรณ์และที่มหัศจรรย์คือเป็นคลองที่มีลักษณะเป็นเส้นตรงมุ่งทางทิศตะวันตกใช้เงินค่าจ้างแรงงานทั้งหมด ๑,๔๐๐ ชั่ง แบ่งเป็นเงินส่วนตัวของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ๑,๐๐๐ ชั่ง และได้รับพระราชทานสมทบอีก ๔๐๐ ชั่ง โดยเริ่มต้นบริเวณปากคลองบางยาง อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร สิ้นสุดที่ตำบลบางนกแขวก อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม

เมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ได้ถวายรายงานผลการดำเนินงาน และได้รับพระราชทานชื่อว่า “คลองดำเนินสะดวก” นับแต่นั้นมาเปิดใช้งานอย่างเป็นทางการใน พ.ศ. ๒๔๑๑ ตามที่มีบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ดังนี้คือ

“ครั้นถึงวันจันทร์ เดือน ๗ ขึ้น ๔ ค่ำ พ.ศ. ๒๔๑๑ ๑พจนฯ สมุหพระกลาโหม ได้ไปเปิดคลองขุดใหม่ ที่บางนกแขวก คลองนั้นได้ลงมือขุดเมื่อปลายปีขาล อัฐศก (พ.ศ. ๒๔๐๙) ขุดตั้งแต่แม่น้ำบางยางเมืองนครชัยศรีฝั่งตะวันออกไปตกคลองบางนกแขวก แขวงเมืองราชบุรี ยาว ๘๔๐ เส้น กว้าง ๖ วา ลึก ๖ ศอก รวมค่าจ้างขุดค่าต่อไม้เป็นเงิน ใน ๑พจนฯ สมุหพระกลาโหม ๑,๐๐๐ ชั่ง ในหลวงพระราชทานสาธารณะด้วย ๔๐๐ ชั่ง รวมเป็นเงิน ๑,๔๐๐ ชั่ง ให้ชื่อว่า “คลองดำเนินสะดวก”

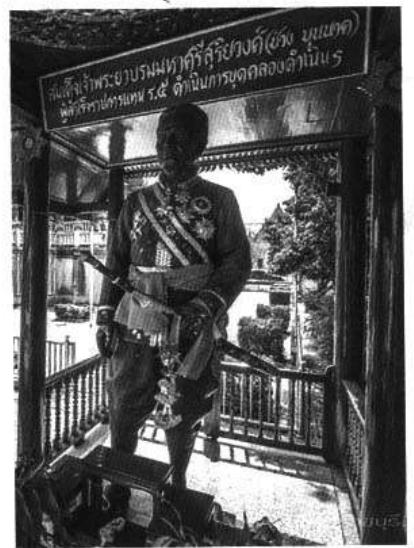
คลองดำเนินสะดวกเป็นคลองที่ใช้แรงงานคนขุดล้วน ๆ มีการบันทึกไว้ด้วยว่ามักจะกระทำกันในเวลากลางคืนเป็นส่วนใหญ่ เพราะสภาพอากาศที่เย็นกว่ากลางวันแบ่งระยะความยาวของคลองเป็นช่วง ๆ ช่วงละ ๑๐๐ เส้น (๔ กิโลเมตร) โดยมีเสาหินเป็นหลักเขตมีทั้งหมด ๙ หลักโดยเริ่มจากหลัก “๐” ที่บริเวณปากคลองบางยาง

หลักที่ ๑ ถึงหลักที่ ๔ อยู่ในเขตอำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสงคราม
 หลักที่ ๕ ถึงหลักที่ ๗ อยู่ในเขตอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี
 หลักที่ ๘ อยู่ในเขตอำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม

“คลองดำเนินสะดวก” มรดกที่ล้ำค่าสู่อุชนคนรุ่นหลังของสังคมไทย อย่างยั่งยืนกล่าวคือ

๑. เป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ ที่เชื่อมต่อระหว่างกรุงเทพมหานครเมืองหลวง กับหัวเมืองตะวันตก คือมณฑลราชบุรีและเชื่อมต่อไปยังภาคใต้ได้อย่างรวดเร็วก่อนที่การคมนาคมทางบกจะเจริญในกาลต่อมา ทำให้บทบาทการคมนาคมทางน้ำโดยมีเรือเป็นพาหนะจะลดลงไป

๒. การพัฒนาด้านเศรษฐกิจสโด้ยเฉพาะการซื้อขายสินค้าผลิตผลด้านเกษตรมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้นมีการนัดหมายกันมาพบปะในวันสำคัญ เช่น วันพระหรือวันก่อนวันพระ ขึ้นหรือแรม ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ บริเวณปากคลองย่อยที่ขุดต่อจากคลองหลัก เรียกว่า “ตลาดน้ำ” เช่น ตลาดปากคลองโพธิ์กับบริเวณหลัก ๕ ซึ่งเป็นคลองย่อย

จากคลองดำเนินสะดวก เป็นต้น การซื้อขายในยุคแรกก็มักจะเป็นการแลกเปลี่ยนสินค้าโดยไม่ต้องอาศัยเงินตรา (Barter Trade) เช่น นำมะพร้าวไปแลกกับผัก และพัฒนาต่อมาจนมีการนัดหมายเกิดตลาดนัดทางน้ำกันหลายจุดปัจจุบันได้พัฒนาเป็นมรดกทางการท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงของประเทศ

๓. มรดกทางการท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงระดับสากล “ตลาดน้ำดำเนินสะดวก”

คำว่า “ตลาดน้ำ” คือการค้าขายทางเรือ เมื่อการขุดคลองดำเนินสะดวกเสร็จเรียบร้อยแล้ว การสัญจรไปมา การคมนาคมทางน้ำก็มีความสะดวก ต่อมาเจ้านายผู้ใหญ่ที่อยู่ในกรุงเทพฯ เห็นความสำคัญของคลองดำเนินสะดวกนี้ ได้พากันมาจับจองที่ดินที่รกร้างว่างเปล่าและทำการขุดคลองเล็กคลองน้อยจากคลองดำเนินสะดวกประมาณ ๒๐๐ กว่าคลอง เช่น

เจ้าจอมแพรวในรัชกาลที่ ๕
พระยาศรีสุราชภรณ์
พระยาสุนทรบุรี
พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี
ขุนพิทักษ์ประชาราษฎร์ ฯลฯ

เมื่อทำการขุดคลองเล็กคลองย่อยจากคลองดำเนินสะดวกก็มีการตั้งชื่อตามผู้ขุดซึ่งกรรมกรรับจ้างสมัยนั้นก็ประชาชนเชื้อสายจีนเป็นส่วนมาก

ครองลัดตราชบุรี เป็นคลองที่แยกจากคลองดำเนินสะดวกไปยังตัวเมืองราชบุรีบริเวณปากคลอง ที่แยกนี้สมเด็จพระเจ้าพระยา ได้สร้างศาลาใช้เป็นที่พักคนงานเป็นเรือนไม้มี ๕ ห้องหลังคามุงกระเบื้องสีแดง บางครั้งเรียกว่า “ศาลาแดง” เป็นที่ก่อกำเนิดของ “ตลาดน้ำดำเนินสะดวก” ในปี พ.ศ. ๒๔๙๐ มีชื่อเรียกกันครั้งแรก ๆ ว่า ตลาดนัดศาลาแดงหรือตลาดนัดศาลา ๕ ห้อง เป็นที่นัดหมายกันให้นำสิ่งของต่าง ๆ ที่เป็นผลผลิตจากสวนผัก ผลไม้ ออกมาจำหน่ายและก่อให้เกิดเป็นวิถีชุมชนที่มีการพัฒนาเป็น “ตลาดน้ำดำเนินสะดวก” อันเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงในระดับสากลจนถึงปัจจุบัน

๔. การสืบสานประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อในวิถีชุมชนบรรพกาลจนถึงปัจจุบันบรรพบุรุษของผู้คนที่ได้ก่อร่างลงแรงขุดคลองดำเนินสะดวกเป็นชาวจีนประมาณร้อยละ ๘๐ มอญ ลาว และคนไทยในพื้นที่และแรงงานที่เป็นไพร่พลบริวารของสมเด็จพระบรมมหาราชศรีสุริยวงศ์ฯ จึงปรากฏร่องรอยของ “ศาลเจ้า”

ของพี่น้องชาวจีนควบคู่ไปกับวัดทางพุทธศาสนาและศาสนาคริสต์รวมทั้งสิ้นตลอด
ลำคลองจำนวนถึง ๔๓ แห่ง ซึ่งมีวัดศาสนสถานที่สำคัญเกี่ยวเนื่องกับการเสด็จฯ
ของพระเจ้าอยู่หัวหลายพระองค์ จึงได้นำเสนอในโอกาสต่อไป

การสืบสานประเพณีความเชื่อในวิถีชุมชนมีการสืบทอดจากบรรพบุรุษมา
สู่รุ่นปัจจุบัน เช่น เทศกาลตรุษจีน สารทจีน การเซ่นไหว้บรรพบุรุษในโอกาสขึ้นปี
ใหม่ (เซ็งเม้ง) ตามสุสานที่มีอยู่ตลอดลำคลอง เป็นต้น

๕. บทบาทของ “คลองดำเนินสะดวก” ในการเสริมสร้างความมั่นคงใน
การป้องกันประเทศเป็นเส้นทางส่งกำลังบำรุงในการมีศึกสงคราม เช่น บทบาทใน
สงครามมหาเอเซียบูรพา ที่เป็นเส้นทางลำเลียงส่งกำลังบำรุงของกองทัพญี่ปุ่นมา
แล้ว

เราคงจะได้ยินคำกล่าวที่ว่า “บางช้างสวนนอก บางกอกสวนใน” กันมา
แล้ว พื้นที่อันอุดมสมบูรณ์ของ “บางช้างสวนนอก” คือพื้นที่รอยต่อของจังหวัด
สมุทรสงครามและจังหวัดราชบุรี ในปัจจุบัน โดยมีคลองดำเนินสะดวกต่อเชื่อม
มาจากคลองภาษีเจริญ ทำให้สายน้ำหลัก คือ แม่น้ำเจ้าพระยามาแม่น้ำท่าจีน
เชื่อมโยงสู่ลำน้ำแม่กลองเป็นไปได้อย่างสมบูรณ์ คือ มรดกสำคัญที่สมเด็จพระยา
บรมมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง บุนนาค) ได้ใช้ความรู้ความสามารถความอดทนที่สำคัญ
คือ การเสียสละเป็นอย่างยิ่งทำให้เกิดผลสำเร็จเป็นคุณูปการ เกิดประโยชน์อย่าง
ยั่งยืนต่อสังคมไทยสืบไป

เอกสารอ้างอิง

- ชมรมสายสกุลบุนนาค. สืบค้นเมื่อ ๕ กันยายน ๒๕๖๖ สืบค้นจาก <http://www.bunnag.in.th/oldsite/main.php>.
- ปราจีน เครือจันทร์. (๒๕๖๔). ดำเนินสะดวก คลองสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย. ศิลปกร. ๓ (พ.ศ. - มิ.ย. ๒๕๖๔).
- พระครูสิริวรรณวิวัฒน์ (วรรณะ วรรณ). (๒๕๕๖). ประวัติอำเภอดำเนินสะดวก หนังสืองานกลาง
ตำแหน่ง เจ้าคณะตำบลท่าไม้.
- พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์.
(๒๔๗๗). โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์.
- ตรงใจ หุตางกูร และนักกฤษฎ ยอดราช. (๒๕๖๐). กลุ่มจาริกเสาะหลัก เส้นคลองภาษีเจริญ -
ดำเนินสะดวก ในจังหวัดสมุทรสงคราม.
- อิทธิพร ขำประเสริฐ. (๒๕๖๑). ศาสนสถานสำคัญสองฝั่งคลองดำเนินสะดวก: สำรวจเบื้องต้น.

ขอขอบคุณผู้เอื้อเฟื้อข้อมูล สถานที่สำคัญ “คลองดำเนินสะดวก”

๑. อาจารย์สุรีย์ วานิชกร ข้าราชการบำนาญ ข้อมูล “ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น”
๒. อาจารย์รังสิตา ณ บางช้าง ข้าราชการบำนาญ ข้อมูล “บางช้างสวนนอก-บางกอกสวนใน”
๓. อาจารย์ปราณี ศิริธัญญารัตน์ ข้าราชการบำนาญ ข้อมูล “กำเนิดตลาดน้ำดำเนินสะดวก”

